

مقایسه سه

کتاب درسی

تاریخ معاصر

ایران (دوره

دبیرستان)

موضوع این نوشتار مقایسه سه کتاب درسی مقطع دبیرستان، مربوط به تاریخ معاصر است که عبارتند از: ۱. کتابی که توسط آقای زرگری نژاد تألیف شده و تا پایان سال تحصیلی ۱۳۷۷-۷۸ کتاب درسی بوده و پس از دو سال مجدداً در سال تحصیلی جاری (۸۱-۱۳۸۰) به عنوان کتاب درسی انتخاب شد.

۲. کتابی که توسط آقایان عمادالدین باقی، نصرالله صالحی و جواد عباسی تألیف شد و در سال تحصیلی ۱۳۷۸-۷۹ کتاب درسی بوده است.

۳. کتابی که توسط آقایان دکتر موسی نجفی، موسی حقانی و مظفر نامدار برای سال تحصیلی جاری (۸۱-۱۳۸۰) تألیف شد؛ اما به دلایلی مورد موافقت قرار نگرفت و اجازه مطالعه و فراگیری آن به دانش آموزان داده نشد.

چند نکته:

مهدی (نمبریان)

۱. از آنجا که مقایسه تمام مطالب این کتابها - که از صفویه تا انقلاب اسلامی را شامل می شود - از حوصله یک مقاله خارج است، بنابراین مقطع مشروطه که از مهم ترین مقاطع تاریخ ایران است به عنوان

در این درس، زمینه‌های شکل‌گیری انقلاب مشروطه در دو گروه بررسی شده است: ۱. زمینه‌های فکری ۲. زمینه‌های اقتصادی؛ و هر یک از این دو گروه به دو قسم داخلی و خارجی تقسیم شده است:

۱. زمینه‌های فکری داخلی؛ در این بخش به تأثیر تعالیم دینی و رهبری علما توجه ویژه‌ای شده و ریشه اصلی انقلاب مشروطه «بیداری اسلامی و رهبری روحانیت» قلمداد شده است.

۲. زمینه‌های فکری خارجی؛ الف) درخواست حکومت قانون به تقلید از اروپا، ب) شکست روسیه از ژاپن؛ ج) انقلاب روسیه؛

۳. زمینه‌های اقتصادی داخلی؛ الف) مالیات، ب) فروش حکومت ایالات؛

۴. زمینه‌های اقتصادی خارجی؛ الف) سلطه اقتصادی بیگانگان بر بازرگانی ایران؛

ب) امتیازات انگلیسی‌ها؛ ۱. رویتر ۲. تالبوت؛

ج) امتیازات روس‌ها؛ ۱. شیلات شمال ۲. تشکیل نیروی قزاق در ایران ۳. قرارداد گمرکی ایران و روسیه.

نمونه انتخاب شده و درس‌های مربوط به آن در این سه کتاب با یکدیگر مقایسه شده است.

۲. نحوه این مقایسه بدین صورت است که ابتدا خلاصه درس‌های مورد نظر آرایه می‌شود، سپس با پرهیز از هر نوع داوری، خطوط اصلی آنها با عنوان «ویژگی‌ها» ذکر می‌شود. گفتنی است که مطالب ذکر شده در قسمت ویژگی‌ها، لزوماً مثبت یا منفی نیستند؛ بلکه صرفاً نکات برجسته‌ای هستند که در این کتاب‌ها به چشم می‌خورد و بدون ارزشی داوری در این قسمت مطرح می‌شوند تا صاحب نظران و کارشناسان، داوری دقیق‌تری در مورد این کتاب‌ها داشته باشند.

۳. از کتاب‌های مورد نظر با حروف الفبا یاد می‌شود:

کتاب آقای زرگری نژاد (الف)؛
کتاب آقای باقی، صالحی و عباسی (ب)؛
کتاب آقای نجفی، حقانی و نامدار (ج).

خلاصه چهار درس کتاب تاریخ (الف)

پیرامون مشروطه

خلاصه درس اول: زمینه‌های انقلاب مشروطه

ایشان همراه شدند که پس از موافقت شاه با خواسته‌های مهاجران، آنها به تهران بازگشتند.

(ج) مهاجرت کبرا: مراحل شکل‌گیری مهاجرت کبرا به این ترتیب ارایه شده است:

۱. بسی توجیهی عین الدوله به خواسته‌های علما و مردم؛ ۲. تلاش علما برای بهبود اوضاع و بسی نتیجه‌گیری این تلاش‌ها؛ ۳. سخنرانی‌های روشن‌گرانه شیخ محمد واعظ و دست‌گیری او؛ ۳. اعتراض مردم و طلاب، و شهادت سید عبدالحمید (یکی از طلاب) و خروش مردم؛ ۵. مهاجرت علما و گروهی از مردم به قم.

(د) تهران پس از مهاجرت علما: در نبود علما و احتمال حمله حکومت به مردم و با تلاش‌های پنهان عوامل انگلیسی، حدود بیست هزار نفر از مردم به سفارت انگلستان پناهنده شدند و این لکه سیاهی در تاریخ مشروطه شد.

(ه) اوج‌گیری مبارزه و درخواست‌های جدید مهاجران: با گسترش شورش مردم و موج اعتراضات، مهاجران خواست‌های جدیدی را مطرح کردند.

(و) صدور فرمان شاه و بازگشت علما به

این درس در مجموع دوازده صفحه است که از این مقدار، سه صفحه به زمینه‌های فکری و نه صفحه به زمینه‌های اقتصادی اختصاص یافته است و در واقع، نقش عوامل اقتصادی برجسته‌تر از عوامل فکری به چشم می‌خورد. از میان عوامل فکری نیز، زمینه‌های فکری داخلی - که همان تعالیم دینی و رهبری علماست - نقش بیشتری را به خود اختصاص داده است.

خلاصه درس دوم: آغاز حرکت مردم علیه استبداد و انقلاب مشروطه در این درس، تحولات سیاسی - اجتماعی ایران از ابتدای شورش مردم تا آغاز سلطنت محمد علی شاه بررسی شده است.

ترتیب مباحث بدین قرار است: الف) عوامل تسریع‌کننده حرکت مردم؛ ۱. ماجرای مسیونوز پلژیک و اهانت وی به روحانیت (عامل مذهبی)؛

۲. حادثه بانک (عامل مذهبی)؛

۳. به چوب بستن بازرگانان و تعطیلی بازار.

ب) مهاجرت صفرا: در پی حوادث فوق، علمای تهران تصمیم گرفتند به حرم عبدالعظیم مهاجرت کنند و عده‌ای از طلاب و حدود دو هزار نفر از مردم هم با

تهران: اشاره به این‌که تا این‌جا هنوز صراحتاً درخواست مشروطه مطرح نشده است، و تأمل در نحوه پیدایش این خواسته. سرانجام شاه از خواسته‌های مردم آگاه شد؛ از این رو ابتدا عین الدوله را برکنار کرد و سپس فرمان تأسیس دارالشورا را صادر کرد. این فرمان مردم را راضی نکرد، لذا فرمان دیگری صادر شد. رئیس ایل قاجار به قم رفت و علما را با احترام به تهران آورد. چند روز بعد، مجلس افتتاح شد و عجولانه به تدوین نظام نامه پرداختند و در سال ۱۳۲۴ ق انتخابات تهران برگزار گردید و در همان سال مجلس افتتاح شد.

تهران: اشاره به این‌که تا این‌جا هنوز صراحتاً درخواست مشروطه مطرح نشده است، و تأمل در نحوه پیدایش این خواسته. سرانجام شاه از خواسته‌های مردم آگاه شد؛ از این رو ابتدا عین الدوله را برکنار کرد و سپس فرمان تأسیس دارالشورا را صادر کرد. این فرمان مردم را راضی نکرد، لذا فرمان دیگری صادر شد. رئیس ایل قاجار به قم رفت و علما را با احترام به تهران آورد. چند روز بعد، مجلس افتتاح شد و عجولانه به تدوین نظام نامه پرداختند و در سال ۱۳۲۴ ق انتخابات تهران برگزار گردید و در همان سال مجلس افتتاح شد.

ح) متمم قانون اساسی: قانون اساسی که در ۵۱ ماده تصویب شده بود، فاقد مسایل اساسی بود و بیشتر به یک قطع‌نامه شبیه بود. پس از مرگ شاه، کمیونی برای تدوین متمم قانون اساسی تشکیل شد. در این مرحله، نفوذ عوامل غرب‌گرا و اهمال رهبران روحانی، گرایش‌های غرب‌گرایانه را در متمم قانون اساسی بیشتر کرد و تنها مقاومت شیخ فضل‌الله نوری موجب شد تا ماده‌ای مربوط به نظارت علما بر مصوبات مجلس تصویب شود.

خلاصه درس سوم: سلطنت محمد علی شاه و دوران استبداد صغیر

در این درس، به مراحل شکل‌گیری استبداد صغیر و شورش مجدد مردم و شکست محمد علی شاه پرداخته شده است.

الف) دلایل مخالفت روس‌ها با مشروطه: ۱. دربار وابسته به روس بود و تضعیف آن، منافع روسیه را به خطر می‌انداخت؛ ۲. روس‌ها می‌دانستند که انگلیسی‌ها با نفوذ در رهبران مشروطه و نمایندگان مجلس، دولت و مجلس را به سوی خود خواهند کشید.

ز) تدوین قانون اساسی: نفوذ جریان‌های غرب‌گرا و عناصر وابسته به دربار و نفوذ بیگانگان در مجلس، دو دیدگاه را برای تدوین قانون اساسی ایجاد کرد:

۱. گروه روحانیان، خواستار تنظیم قانون اساسی بر اساس موازین اسلامی بود.
 ۲. گروه غرب‌گرا، که خواستار تدوین قانون اساسی بر اساس الگوهای غربی بود.
- به هر حال، در سال ۱۳۲۴ ق قانون اساسی تدوین شد و به تصویب

قزاق به فرماندهی لیاخوف روسی به مجلس حمله کردند؛ طباطبایی و بهبهانی را که به پارک رفته بودند کتک زدند؛ میرزا جهانگیر خان صور اسرافیل و ملک المتکلمین به قتل رسیدند؛ طباطبایی و بهبهانی را تبعید کردند و بعضی از نمایندگان هم از جمله تقی زاده به سفارت انگلیس پناهنده شدند.

ه) قیام شهرها و شورش علیه استبداد محمد علی شاه: ۱. قیام تبریز؛ قیام مردم تبریز به رهبری ستارخان و باقرخان بود و مشروطه خواهان در این شهر پیروز شدند. ۲. قیام گیلان؛ محمد ولی خان تنکابنی که وابسته به استعمار بود، تغییر چهره داد و رهبری گیلان را به دست گرفت و عده‌ای از مهاجران قفقازی و ارامنه هم به رهبری پیرم خان با قوای گیلان همراه شدند.

۳. قیام بختیاری‌ها؛ مردم ایلم بختیاری و اصفهان شورش کردند؛ سردار اسعد که در فرانسه بود و یک روشن فکر محسوب می‌شد به اصفهان رفت و رهبری مردم را به عهده گرفت.

در این میان، علما به خصوص علمای نجف، نقش مهمی در مبارزه با استبداد به عهده داشتند.

ب) بی‌اعتنایی شاه به مشروطیت و مشروطه خواهان: شاه از نمایندگان مجلس برای مراسم تاج‌گذاری دعوت نکرد و هم‌چنین از امضای متمم قانون اساسی نیز خودداری می‌کرد، هر چند در اثر فشار علما به آن تن داد.

ج) صدارت امین‌السلطان (اتابک) و ترور او: انتخاب امین‌السلطان به مقام صدر اعظمی که سابقه طولانی در مخالفت با مشروطیت و حمایت از استبداد داشت، موجب اعتراض علما و مردم شد. از جمله، آیت الله طباطبایی از مخالفان جدی این موضوع بود و به مخالفت با آن برخاست. اتابک علناً با مجلس و مشروطه خواهان مخالفت نکرد، اما سعی داشت تا مجلسیان در عمل بی‌کار بمانند. وی نوشته‌ای در حمایت از مشروطه از شاه گرفت و آن را در مجلس قرائت کرد و پس از ترک مجلس، هدف گلوله قرار گرفت و جان سپرد.

د) به توب بستن مجلس و آغاز دوره استبداد صغیر: ترور ساختگی شاه، بهانه‌ای شد برای سرکوبی مشروطه خواهان و در نهایت در سال ۱۳۲۶ ق قوای

(ط) ادوار دخالت روحانیت در انقلاب مشروطه:

۱. از آغاز حرکت تا پایان استبداد صغیر؛ در این دوره روحانیت یگانه رهبر مردم بودند.

۲. دوران پس از استبداد صغیر و فتح تهران؛ در این دوران، جریان‌های روشن‌فکر و ضد اسلام و مخالفان سابق مشروطه در نهضت نفوذ کردند و تا سطح رهبری ارتقا یافتند و علما به تدریج منزوی شدند و نایبی هم کتاب خود را از سطح جامعه جمع‌آوری کرد.

۳. فاتحان تهران و شیخ فضل‌الله نوری: شیخ فضل‌الله از علمای مشروطه خواه بود، اما با مشاهده انحرافات مشروطه به مخالفت با آن برخاست و خواستار اضافه کردن قید مشروعه به مشروطه بود. وی هم‌چنین خواهان تغییر نظام‌نامه مجلس، مطابق نظر علما و نیز نظارت علما بر مصوبات مجلس بود؛ اما به تدریج با مشاهده انحرافات بر مخالفت‌های خود افزود.

۴. شهادت شیخ فضل‌الله نوری: فاتحان تهران بسیاری از مستبدان را رها

(و) روس و انگلیس و فتح تهران: روس و انگلیس، پنهانی فعالیت داشتند و به دسیسه‌های خود ادامه می‌دادند. روس‌ها در نیروهای شمال و انگلیسی‌ها در سران بختیاری نفوذ داشتند. آنها از این نفوذ استفاده کردند و روس‌ها با سپهدار تنکابنی و انگلیسی‌ها با سردار اسعد ارتباط برقرار کردند. دو دولت، تلاش می‌کردند که مردم به تهران نروند، اما موفق نشدند و آنها وارد تهران شدند.

۵. فتح تهران و سقوط محمد علی شاه: مردم وارد تهران شدند و نیروهای شاه را شکست دادند. شاه به سفارت روسیه پناهنده شد. فاتحان تهران، محمد علی شاه را از سلطنت خلع کردند و احمد میرزای سیزده ساله را جایگزین او کردند و یک هیئت ۲۴ نفره هم تشکیل دادند تا اوضاع را کنترل کنند و با قرار پرداخت سالانه صد هزار تومان به محمد علی شاه او را از کشور تبعید کردند.

۶. سخنی در باب علما و مشروطیت: علما مشروطه را پذیرفته بودند و حمایت آنها موجب حرکت مردم شد؛ اما با احساس انحراف در مشروطه، علما به تدریج از آن کناره‌گیری کردند.

همه مشکلات و نفوذ چهره‌های وابسته، شخصیت‌های غیر وابسته توانسته بودند تا حدی در جریان اداره کشور نفوذ کنند؛ اما عوامل متعددی موجب تضعیف این گروه از مشروطه خواهان می‌شود.

ج) انزوای روحانیت: روحانیت که در جریان نهضت، یگانه رهبر مورد اعتماد مردم بود؛ پس از پیروزی انقلاب دخالت و نظارت خود را کاهش داد.

د) دلایل انزوای روحانیت: ۱. تلاش سیاست‌مداران و روشن‌فکران غرب زده؛ آنها سعی کردند با طرح شعار جدایی دین از سیاست به تدریج روحانیت را منزوی کنند و دموکرات‌ها خصوصاً تقی زاده به شدت این فکر را تبلیغ می‌کردند.

۲. سرخوردگی روحانیت: با مشاهده بسیاری از دغل‌کاری‌های سیاست‌مداران، رهبران روحانی، رفته رفته از صحنه عقب نشستند. از جمله مسایل مهم راجع به این موضوع، جمع‌آوری کتاب تنبیه الامّة توسط مؤلف آن یعنی مرحوم نائینی است که دلیل آن روشن شدن ماهیت سیاست‌مداران و روشن‌فکران مشروطه خواه بود.

کردند و حتی به برخی از آنها منصب دولتی دادند؛ اما برای شیخ فضل الله، دادگاهی با حضور بیرم خان ارمنی و شیخ ابراهیم زنجانی تشکیل دادند و در نهایت وی را اعدام کرده و به شهادت رساندند. علمای نجف، نسبت به این حادثه اعتراض کردند و از این زمان، انحراف مشروطه بیشتر شد و شعار «جدایی دین از سیاست» مطرح شد. در پایان، این درس با جمله معروف جلال آل احمد تمام می‌شود.

خلاصه درس چهارم: تحلیلی کوتاه از دلایل انحراف مشروطیت

روسیه که از ابتدا با انقلاب مشروطه مخالف بود، به تدریج به سیاست انگلیس نزدیک شد و هر دو در آشتی دادن شاه و مشروطه خواهان تلاش می‌کردند تا جلوی عمق و گسترش انقلاب مشروطه را بگیرند.

الف) اهداف استعمارگران:

۱. نفوذ هر چه بیشتر در هیئت حاکم؛
 ۲. نفوذ در مجلس و هدایت آن در جهت تأمین منافع خود؛
 ۳. سرکوبی قیام‌های اصیل مردمی.
- ب) سیاست‌مداران داخلی: با وجود

ب) انتشار مطالب انتقادی درباره وضع ایران: انتشار کتاب‌ها و روزنامه‌ها؛ سیاحت نامه ابراهیم‌بیک از حاج زین العابدین مراغه‌ای مقیم ترکیه و اشاره به محتوا و تأثیر آن؛ روزنامه‌های فارسی زبان خارج از کشور؛ روزنامه اختر در استانبول، حبل المتین به مدیریت مؤید الاسلام در کلکته و تأثیر آن در علمای نجف، روزنامه‌های حکمت ثریا و پرورش در قاهره و روزنامه قانون به مدیریت ملکم خان در لندن؛ و نهایتاً تأکید بر این‌که این روزنامه‌ها عامل اصلی بیداری مردم بودند.

ج) وقوع حوادث جدید در سطح جهان:

۱. مشروطیت ژاپن: انعکاس آن در حبل المتین، حکمت و سیاحت نامه ابراهیم‌بیک؛
 ۲. شکست روسیه از ژاپن: منظومه تاجر ایرانی در وصف پیروزی ژاپن؛
 ۳. انقلاب روسیه: که در پی شکست روسیه از ژاپن واقع شد و نقش برجسته‌ای به این عامل داده شده است.
- زمینه دیگر انقلاب مشروطه، زمینه‌های اقتصادی عنوان شده است که مطلب قابل توجهی در آن به چشم

ه) نارضایی مردم: دخالت بیگانگان و بی‌کفایتی هیئت حاکمه، از عوامل اصلی دل‌سردی مردم از انقلاب مشروطه بود. خلاصه دو درس کتاب تاریخ (ب) پیرامون مشروطه:

خلاصه درس اول: انقلاب مشروطه ایران
در این درس، زمینه‌های شکل‌گیری مشروطه تا پایان حوادث مشروطه گنجانده شده است.

ابتدا به تعریف مشروطه پرداخته شده و سپس به زمینه‌های شکل‌گیری مشروطه اشاره شده است. زمینه‌های فکری انقلاب مشروطه، در سه قسمت ارایه گردیده که عبارتند از:

الف) پیدایش اندیشه‌های نو، درباره حکومت: آگاهی ایرانیان از اوضاع کشورهای اروپایی؛ سفرنامه میرزا صالح شیرازی و توصیف حکومت مشروطه انگلستان؛ تلاش روشن‌فکران برای روشن‌گری، از جمله میرزا ملکم خان، میرزا یوسف خان و شیخ هادی نجم‌آبادی، که اندیشه و تلاش‌های هر یک از این سه نفر به طور خلاصه بیان شده است.

انگلیس به طور ضمنی توجیه شده است و به رابطه آنها با علمای نجف و مهاجران اشاره شده و متعاقب این مطلب، صدور فرمان مشروطیت مطرح گردیده است و این‌که در سال ۱۲۸۵ ش (۱۳۲۴ ق) انقلاب مشروطه پیروز شد.

تدوین قانون اساسی: بعد از تشکیل مجلس، قدم مهم بعدی مشروطه خواهان تهیه و تدوین قانون اساسی بود. محمد علی شاه و مشروطیت: مخالفت محمد علی شاه با مشروطیت و عدم دعوت نمایندگان مجلس در مراسم تاج‌گذاری.

صدارت امین السلطان: وی که پس از برکناری توسط مظفرالدین شاه به اروپا رفته بود، به دعوت محمد علی شاه به ایران آمد و علی‌رغم مخالفت مشروطه خواهان به مقام صدارت رسید. او بیشتر در فکر حفظ موقعیت خود بود و گاهی به نفع شاه عمل می‌کرد و در مقابل مشروطه خواهان متفعل بود. سرانجام، طرفداران مشروطیت او را ترور کردند.

بروز اختلاف در میان مشروطه خواهان: اشاره به شکل‌گیری سه جریان

نمی‌خورد و تنها در چهار سطر به این قسمت پرداخته شده است، در حالی که زمینه‌های فکری در پنج صفحه آرایه می‌شود.

پس از بررسی این زمینه‌ها، حوادث انقلاب مشروطه از آغاز مطرح می‌گردد. در این راستا ابتدا به مسائلی چون اوج‌گیری نارضایتی‌ها، ایجاد زمینه شورش با کوچک‌ترین جرقه، فشارهای اقتصادی و گسترش حرکت مردم اشاره می‌شود و سپس موضوعاتی مانند:

مهاجرت صغرا: در پی سرکوب‌گری عین‌الدوله و کتک زدن تاجران قند، سخن‌رانی سید جمال واعظ و زد و خورد در مسجد شاه و درخواست مردم از علماء، علماء تصمیم به مهاجرت گرفتند.

مهاجرت کبیرا: به دنبال پیمان‌شکنی‌های عین‌الدوله و دستگیری یکی از روحانیان (باورقی، شیخ محمد واعظ) و شهادت سید عبدالحمید، علی‌رغم تلاش‌های آیت‌الله طباطبایی رهبران مردم به قم مهاجرت کردند.

وضع تهران پس از مهاجرت کبیرا: در این قسمت، پناهندگی مردم به سفارت

فرازی از فتوای آخوند خراسانی و آیت الله مازندرانی.

خلاصه درس دوم: کارنامه مشروطه در این درس، دستاوردهای انقلاب مشروطه در سه بخش بررسی شده است: الف) دستاوردهای سیاسی و اداری:

۱. تبدیل سلطنت مطلقه به سلطنت مشروطه؛

۲. تشکیل مجلس شورای ملی؛ شاه ابتدا با تشکیل مجلس مشورتی موافقت کرد و در پی اصرار مردم، تشکیل مجلس شورای ملی را پذیرفت.

۳. تدوین قانون اساسی؛

۴. تشکیل هیئت دولت؛ انتخاب وزرا با شاه بود، اما مجلس حق استیضاح داشت.

ب) دستاوردهای اجتماعی:

۱. شکل‌گیری و گسترش مطبوعات آزاد؛ اشاره به نقش مهم مطبوعات در همه جوامع و نیز نقش آن در مشروطه، و اشاره به روزنامه مجلس.

۲. تشکیل انجمن‌ها و احزاب؛ اشاره به این‌که انجمن‌های سرّی توسط آزادی‌خواهان تشکیل می‌شود و اشاره به حزب «عامیون» و «اعتدالیون» و این‌که

در صف مشروطه خواهان: ۱. جریان غرب‌گرا؛ ۲. طرفدار انطباق کامل مشروطیت با قوانین اسلامی (شیخ فضل‌الله) ۳. طرفداران اصلاح تدریجی امور؛ و در نهایت، سوء استفاده محمد علی شاه از این اختلافات.

به توپ بستن مجلس و دوره استبداد صغیر: حمله به مجلس به بهانه ماجرای ترور ساختگی شاه در ۱۲۸۷ ش (۱۳۲۶ ق)؛ دستگیری نمایندگان مجلس؛ تبعید آیت‌الله طباطبایی و بهبهانی و تعدادی دیگر؛ قتل میرزا جهانگیر شیرازی و ملک المتکلمین و شکل‌گیری استبداد صغیر.

باز هم انقلاب: اعتراض و شورش مردم تبریز، اصفهان و گیلان و حرکت آنها به سمت تهران و فتح تهران و پیروزی مشروطه خواهان.

روسیه و انگلستان؛ سودجویی از مشروطیت: اشاره به رویه دوگانه این دو دولت در ابتدای شکل‌گیری مشروطیت و وحدت رویه آنها در انتهای کار، و تلاش آنها برای مهار حرکت مردم و نفوذ در حکومت مشروطه. بیشتر بدانید: اشاره به ماجرای تبریز و ستارخان و باقرخان و

روزنامه‌هایی مانند اختر، حبل‌المتین، حکمت، ثریا، پرورش و قانون، مردم ایران را بیدار کرد و بر علمای نجف هم تأثیر گذاشت. هم‌چنین حوادث دیگر نقاط دنیا از جمله مشروطیت ژاپن، شکست روسیه از ژاپن و انقلاب روسیه، زمینه ساز مشروطه خواهی در ایران شده و حوادث مشروطه یکی پس از دیگری به وقوع پیوست، و در غالب پیروزی‌ها، روشن‌فکران پیش‌گام بوده‌اند.

۲. از دستاوردهای مهم انقلاب مشروطه، تبدیل سلطنت مطلقه به مشروطه و شکل‌گیری مطبوعات آزاد و انجمن‌ها بود.

ویژگی‌ها:

۱. اندیشه‌ای که در کل دو درس مربوط به مشروطه مشاهده می‌شود و نیز تحلیل‌ها و نحوه تنظیم و ترتیب مطالب و انواع حذف و اضافه‌ها بر دو محور قرار دارد:

الف) ریشه‌های حرکت مردم و انقلاب مشروطه را باید در خسار جاز از مرزها جست‌وجو کرد، زیرا حوادث دنیا و سوغات‌های روشن‌فکران از خارج ایران

اختلاف این دو حزب، یکی از عوامل تضعیف مشروطه بود.

ج) دستاوردهای اقتصادی: اشاره به مخالفت مجلس با دولت در اخذ وام از بیگانگان و نیز برخی از اقدامات مشترک دولت و مجلس، و ارایه تصویری مثبت از آمریکا و مورگان شوستر و جریان اولتیماتوم روس.

عوامل عدم توفیق مشروطه:

۱. سرنوشت مشروطه به دست کسانی افتاد که مصالح خود را در وضع استبدادی می‌دیدند.
۲. روحیه استبداد زده مردم و عدم آمادگی آنها؛

۳. نقش منفی دولت روسیه و انگلیس. بیشتر بدانید: اشاره به تحوّل در شیوه تاریخ‌نگاری در جریان مشروطه و تمجید از ناظم الاسلام کرمانی و کتاب او.

چکیده دو درس:

۱. تلاش روشن‌فکری مثل ملکم خان، میرزا یوسف خان و شیخ هادی نجم‌آبادی، و انتشار کتاب‌ها و روزنامه‌ها از جمله سیاحت نامه ابراهیم بیک و

زیرکانه سعی شده تا در ذهن دانش‌آموز، میان مرحوم شیخ فضل‌الله، جریان استبداد صغیر و به توپ بستن مجلس ارتباط برقرار شود و دانش‌آموزان تصور کنند که جریان استبداد صغیر و به توپ بستن مجلس، بر اساس اندیشه «مشروطه مشروعه» شکل گرفته است و تمام اتفاقات استبداد صغیر، مشروطه مشروعه نام دارد!

۴. از جریان اعدام و شهادت مرحوم شیخ فضل‌الله، هیچ مطلبی در کتاب نیامده و این واقعه تاریخی به طور کلی سانسور شده است.

۵. جریان متمم قانون اساسی و پیشنهاد معروف مرحوم شیخ فضل‌الله حذف شده است.

۶. ماجرای مسیونوز بلژیکی که موجب تحریک احساسات مذهبی مردم و خروش آنها گردید، حذف شده است.

۷. جریان حادثه بانک که در آن اعتقادات دینی مردم نادیده گرفته شد و یکی از عوامل حرکت مردم شد، حذف گردیده است.

۸. به طور کلی، همه عواملی که به نوعی رنگ و بوی دین و مذهب می‌دهد

به ویژه اروپا، موجب بیداری و حرکت مردم شد و این به عنوان نکته‌ای مثبت تلقی شده است.

ب) در تمامی مراحل انقلاب مشروطه، روشن‌فکران پیش‌تاز بوده‌اند و همین روشن‌فکران از فرنگ برگشته موجب بیداری علما شدند و از اهرم علما برای به صحنه آوردن مردم استفاده کردند. البته گاهی جای علما و مردم عوض می‌شود؛ یعنی مردم علما را به حرکت درمی‌آورند و موجب موضع‌گیری آنها می‌شوند؛ مثلاً، جریان مهاجرت صغرا (ص ۱۲۹) با همین تحلیل اخیر تنظیم و ارایه شده است: «مردم از علمای مذهبی... خواستند که درباره این حوادث تصمیم مناسبی بگیرند».

۲. در کل کتاب، از مرحوم شیخ فضل‌الله نوری تنها در سه سطر یاد شده است و مخالفت ایشان با مشروطه، به عنوان زمینه ساز استبداد و موجب سوء استفاده محمد علی شاه تلقی شده است.

۳. در ص ۱۳۴، یک خیانت آشکار ملاحظه می‌شود که قبلاً در مقاله‌ای توسط نگارنده به طور مفصل تشریح شده است. خلاصه آن این است که با شیوه‌های

۲. توجه ملی به اندیشه‌های اصلاح‌طلبی؛ شکست ایران از روسیه و توجه علما و مردم به نقاط ضعف؛

۳. مقاومت در برابر امتیازات و قراردادهای استعماری؛

۴. ورود مؤسسات تمدنی جدید؛ انتشار آثار انتقادی و افزایش سطح آگاهی؛

۵. نارسایی‌ها و سایر عوامل؛ بی‌عدالتی، مالیات‌های سنگین، بی‌توجهی به مردم؛ و به نظر برخی از مورخان، شکست روسیه از ژاپن، رقابت روس و انگلیس در ایران و آشنایی برخی از ایرانیان با اوضاع جهان.

آغاز نهضت: نقش مردم، نقش حوادث روز عاشورا در روحیات مردم و شروع نهضت مشروطه از محرم سال ۱۳۲۳ به رهبری علمای تهران (آیت‌الله طباطبایی و بهبهانی).

اتفاقاتی که موجب حرکت مردم شد: ۱. جریحه‌دار شدن عواطف و احساسات دینی مردم (اشاره به ماجرای مسیونوز بلژیکی به عنوان اولین جرقه مشروطه)؛

۲. تخریب بانک استقراض روس؛

۳. ماه رمضان و حوادث آن؛ اشاره به حوادثی که در ماه رمضان ۱۳۲۳ ق اتفاق

حذف و یا کم رنگ شده و در عوض، کلیه عوامل غیر دینی در جریان شکل‌گیری انقلاب مشروطه برجسته شده است.

۹. در هیچ جای کتاب، از مرحوم نایینی و کتاب تنبیه الامّة نامی برده نشده است.

۱۰. به رهبری مرحوم آخوند خراسانی در جریان مشروطه توجهی نشده و نقش ایشان خیلی کم رنگ جلوه داده شده است.

۱۱. این کتاب به لحاظ آموزشی، از سطح مطلوبی برخوردار است و در این جهت برتری‌های فراوانی نسبت به کتاب‌های پیشین دارد.

خلاصه سه درس کتاب تاریخ (ج) پیرامون مشروطه:

خلاصه درس اول: نهضت مشروطیت ایران از مقدمات، تا به توپ بستن مجلس
در این درس، زمینه‌های شکل‌گیری نهضت مشروطیت تا شروع آن و سپس آغاز استبداد صغیر، بررسی شده است.

ریشه‌های تاریخی نهضت مشروطه ایران:

۱. قیام تحریم تنباکو و اصلاحی ملت؛

شکست استبداد و استعمار در نهضت تحریم تنباکو و بیداری مردم؛

استعفای عین الدوله شد و در پی اعلام خواسته‌های مردم، شاه فرمان مشروطیت را صادر کرد و علما به تهران بازگشتند.

از نگارش قانون اساسی تا سقوط مشروطه اول: در ۲۴ ذی‌القعدة ۱۳۲۴ ق، مظفرالدین شاه فوت کرد و محمد علی میرزا به جای او نشست. حضور تقی زاده و برخی از نمایندگان افراطی در مجلس، فضای جدیدی برای مشروطه فراهم ساخت و گرایش‌های مختلفی در مورد نحوه تدوین قانون اساسی به میان آمد. وکلای مجلس، خواهان تدوین قانون اساسی طبق الگوهای غربی نظیر بلژیک، فرانسه و انگلستان بودند و علمای مشروطه خواه، به ویژه مرحوم شیخ فضل الله مخالف این جریان بودند. این اختلاف، به مهاجرت مرحوم شیخ فضل الله به حرم حضرت عبدالعظیم منجر شد. جراید به فضای اختلاف دامن زدند و محمد علی شاه از این فضا بهره برداری کرد. مرحوم شیخ فضل الله، پیشنهاد نظارت علما بر مصوبات مجلس را مطرح کرد که در نهایت به عنوان اصل دوم متمم قانون اساسی پذیرفته شد. در اوضاع نابسامانی که پیش

افتاد و موجب نارضایتی مردم شد، و در نهایت ماجرای کنک خوردن تاجران قند از دست عوامل شاه.

۴. واقعه مسجد شاه، مهاجرت صفرا و جنبش عدالت خانه.

مقاومت استبداد و قیام مجدد مردم: سرپیچی عین الدوله، از راه رسیدن محرم ۱۳۲۴ ق، ماجرای دست‌گیری شیخ محمد واعظ، شهادت سید عبدالحمید، بحرانی شدن وضع تهران و تجمع مردم در مسجد شاه که در نهایت به مهاجرت کبرا انجامید. مهاجرت کبرا و فرمان مشروطیت: در ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۴ ق علمای تهران و حدود سه هزار نفر از مردم از تهران خارج شدند. با خروج علما از تهران، خلأ رهبری در تهران ایجاد شد و مردم تحت تأثیر القانات عده‌ای سست عقیده و طرفدار انگلیس، به سفارت انگلیس پناهنده شدند.

حمایت علمای نجف از نهضت مردم ایران: از این مقطع (مهاجرت کبرا) علمای نجف به تشویق مردم پرداختند و در رأس آنها، مرحوم آخوند خراسانی رهبر نهضت مردم ایران شد. ورود علمای نجف به صحنه و فشار بیش از حد مردم، موجب

قیام در شهرهای ایران: با اقدام شجاعانه ستارخان و باقرخان، تبریز به دست مشروطه خواهان افتاد و بعد سراسر ایران به خروش آمدند.

قیام ایران به حکم علمای نجف، علیه استبداد: حرکت مردم اصفهان و رشت و... به دعوت علما، تلاش حاج آقانورالله و آقا نجفی در اصفهان، سقوط تهران در ۲۷ جمادی الثانی ۱۳۲۷ ق توسط قوای اعزامی از گیلان و بختیاری و پایان استبداد صغیر، پادشاهی احمد میرزا و تلاش‌های روس و انگلیس.

دوره دوم مشروطه: تهران به دست سیاست‌بازان افتاد و شانزده روز پس از فتح تهران، شیخ فضل‌الله نوری را به شهادت رساندند.

در این دوره، مدعیان مشروطه خواهی علما و سرداران را منزوی کردند. دومین دوره مجلس نیز افتتاح شد. اوضاع آشفته شده بود و در نشریات به مقدمات توهین می‌شد. در این زمان، اعلامیه شدید‌اللعن آخوند خراسانی و آیت‌الله مازندرانی علیه وضع پیش آمده، صادر شد. ستارخان و باقرخان که نگران اوضاع بودند به تهران

آمده بود و در پی سوء قصد به جان محمد علی شاه در ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶، فرمان حمله به مجلس صادر شد و مشروطه خواهان شکست خوردند و دوره استبداد صغیر آغاز شد.

خلاصه درس دوم: تحولات سیاسی و اجتماعی ایران در عصر مشروطه

در این درس، ابتدا به ترکیب اولین مجلس شورای ملی اشاره شده و بعد، استبداد صغیر و حوادث پس از آن و سپس مشروطه دوم تا اتمام صحبت روس مورد بررسی قرار گرفته است.

ترکیب اولین مجلس شورای ملی: در ۲۷ جمادی الثانی ۱۳۲۴ ق، مجلس بدون نماینده افتتاح شد و در ۲۳ رجب انتخابات برگزار شد و در ۱۸ شعبان، مجلس در عمارت گلستان افتتاح شد. اولین بحث در مجلس، تدوین قانون اساسی بود.

استبداد صغیر: با حکم آخوند خراسانی و آیت‌الله مازندرانی، مردم ایران علیه استبداد قیام کردند و بار دیگر فریاد مشروطه خواهی سردادند. قیام ستارخان و باقرخان نیز در این زمان و تحت تأثیر فتوای مراجع نجف به وقوع پیوست.

اعتراض روسیه را برانگیخته و موجب اختلاف ایران و روسیه شد و روس به ایران اولیماتوم داد. در پی این حوادث، آیت الله خراسانی قصد عزیمت به ایران را داشت که به طور مشکوکی از دنیا رفت. در همین ایام، آقا علی ثقة الاسلام را هم در عاشورای ۱۳۳۰ ق دار زدند و مجلس هم به دستور ناصر الملک تعطیل شد.

خلاصه درس سوم: پیامدها و جریان شناسی عصر مشروطیت ایران
عوامل مؤثر در تحول افکار، در عصر مشروطیت:

۱. تنوع افکار و آرا؛
 ۲. نشاط و شوق بیداری؛
 ۳. امید به آینده؛
 ۴. اراده قوی و ترسیدن از دشمن؛
 ۵. عشق به پیشرفت و ایمان به تحول.
- زمینه‌های اختلاف در عصر مشروطیت:

- الف) کم رنگ شدن رهبری دینی؛
- ب) نفوذ عناصر فرصت طلب؛
- ج) نقش تخریبی انجمن‌های مخفی، گروه‌های سرّی و جریان‌های وابسته به سفارت‌خانه‌های خارجی؛

آمدند. پس از مدت کوتاهی، آیت الله بهبهانی توسط حزب غرب گرای دموکرات ترور شد و به شهادت رسید. ستارخان و باقرخان و سایر دلسوزان مشروطه دست به کار شدند و در این میان، ستارخان و باقرخان به شدت مورد حمله و ضرب و شتم قرار گرفتند.

ایران پس از استبداد صغیر: پس از فتح تهران، اولین کابینه به ریاست محمود ولی خان سپهدار تشکیل شد و یک سال به کار خود ادامه داد و در اثر فشارهای مختلف - از جمله تندروی‌های حزب دموکرات در مجلس - این کابینه ساقط شد و مستوفی الممالک، کابینه‌ای مرکب از اعضای حزب دموکرات تشکیل داد. وی تعدادی مستشار خارجی از جمله مورگار شوستر آمریکایی را برای سر و سامان دادن به امور، استخدام کرد.

حمله محمد علی شاه به ایران و تشکیل کابینه صمصام السلطنه: با استفاده از اوضاع آشفته و با کمک روسیه محمد علی شاه به ایران آمد، اما شکست خورد و رفت. اتمام حجت روسیه و فرجام مشروطیت دوم: اقدامات مورگان شوستر،

فرهنگ اصیل مردم جست و جو شده است.
۲. در جریان شکل‌گیری مشروطه و حرکت مردم، نقش زیادی به عوامل خارجی داده نشده است.

۳. سعی شده تا وقایع مشروطه بر اساس واقعیت‌های جامعه ایرانی تحلیل شود و از تحلیل‌های آرمان‌گرایانه و غیر واقعی پرهیز شده است.

۴. میان مشروطه اول و مشروطه دوم تفاوت قائل شده و رمز موفقیت مشروطه اول در رهبری علما و حضور مردم بیان شده است؛ هم‌چنین علت انحراف مشروطه دوم از یک سو، حضور سیاست‌بازان حرفه‌ای و افراد وابسته و از سوی دیگر کناره‌گیری علما بیان شده است.

۵. متناسب با ویژگی‌های مخاطبان کتاب، تحلیل خوبی از گروه‌های مختلف علما ارایه شده است.

۶. در مجموع، اندیشه‌ای که بر اساس آن مطالب این کتاب تنظیم شده این است که در حرکت‌ها و خیزش‌های اجتماعی، علما بر اساس تعالیم دینی پیش‌گام بوده‌اند و مردم نیز در حمایت از ایشان به صحنه می‌آمدند.

د) کم رنگ کردن ارزش‌ها و اندیشه‌های دینی در قانون اساسی؛

ه) اختلاف دو اندیشه دینی و غیر دینی؛
و) برداشت‌های مختلف دینی در مشروطیت و زمینه‌های اختلاف.

گروه‌بندی علما در نگاه به مشروطه:
۱. از ابتدا مخالف؛

۲. ساکت (نه تأیید و نه تکذیب)؛
۳. موافق: ۱. مشروعه خواه: شیخ فضل

الله نوری، ملاقریان‌علی زنجانی، حسن مجتهد تبریزی، ملامحمد خمami؛ ۲. مشروطه خواه: آخوند خراسانی، آیت الله مازندرانی، آیت الله تهرانی، آیت الله نایینی.

چکیده سه درس:

تصویر کلی جریان نهضت مشروطه که با این سه درس در ذهن شکل می‌گیرد، از این قرار است:

علما انگیزه‌های دینی مشروطه را شکل دادند، اما نفوذ سیاست‌بازان و عناصر وابسته موجب انحراف مشروطه شد.

ویژگی‌ها:

۱. عوامل اصلی شکل‌گیری مشروطه، در

لرزیابی:

با توجه به اتفاق نظر صاحب نظران، مبنی بر لزوم تغییر کتاب (الف) به ارزبایی دو کتاب دیگر می پردازیم:

در مسقام داوری یادآور می شویم همان گونه که گذشت، نحوه تنظیم و ارایه مطالب در کتاب (ب) بر این اساس شکل گرفته است که:

۱. ریشه های نهضت مشروطه، کاملاً خارجی است و هیچ ارتباطی با فرهنگ شیعی و اصیل ایرانی ندارد.

۲. نحوه حرکت و خیزش های مردمی به این شکل بوده است که ابتدا، روشن فکران از سفر برگشته (و بعضاً در خارج از کشور) علما را بیدار می کردند و بعد، علما مردم را به صحنه می آوردند و در بعضی موارد هم جای توده مردم با علما عوض می شد؛ یعنی روشن فکران موجب بیداری مردم می شدند و بعد مردم علما را به صحنه می آوردند.

اما اندیشه ای که چگونگی تنظیم و ترتیب مطالب کتاب (ج) بر اساس آن استوار می باشد بدین قرار است:

۱. ریشه های نهضت مشروطه، کاملاً

داخی است و باید در فرهنگ شیعی و اصیل ایرانی جست و جو شود.

۲. نحوه حرکت و خیزش های مردمی بدین ترتیب بوده است که علما بر اساس تعالیم دینی (نظیر مبارزه با ظلم، دفاع از مظلوم، برپایی عدالت و...) و با توجه به مشکلات مردم، قیام می کردند و پس از آن مردم نیز در حمایت از رهبران دینی خود به صحنه می آمدند. روشن فکران متعهد هم، نقش سرعت دهی به این حرکت ها را داشتند و روشن فکران وابسته، موجب انحراف نهضت مشروطه شدند.

همان گونه که ملاحظه می شود، اندیشه حاکم بر این دو کتاب دقیقاً در نقطه مقابل یکدیگر قرار دارد. اکنون باید ببینیم کدام یک از این دو رویکرد، به واقعیات جامعه ایرانی نزدیک تر است. بنابراین از بررسی جزئی و موردی مسایل تاریخی این کتاب ها پرهیز کرده و به اندیشه حاکم بر آنها می پردازیم (هر چند مواردی نظیر سانسور کامل جریان شهادت شیخ فضل الله در کتاب (ب) و موارد دیگری از این دست را نمی توان به سادگی نادیده گرفت).

برای تطبیق هر یک از این دو اندیشه،

فتوا عموم مردم ایران - که در آن روز، استعمال توتون و تنباکو برایشان جزء ضروریات روزانه بود و بعضاً در حد اعتیاد به مصرف آن مبتلا بودند - یکباره بساط دخانیات را از منازل خود جمع کردند. فتوای میرزا، حتی به اندرونی کاخ ناصرالدین شاه نیز نفوذ کرد و به این ترتیب، قرارداد استعماری «رژی» با شکست مواجه شد و این، بیانگر نقش و جایگاه بی‌بدیل علمای شیعه در میان شیعیان است. تأکید می‌کنیم که نهضت تحریم تنباکو در سال ۱۳۰۹ ق یعنی در آستانه نهضت مشروطه روی داد؛ به این معنا که فاصله زمانی زیادی میان این دو جریان وجود نداشت و روحیات مردم در نهضت مشروطه، همان روحیات نهضت تحریم تنباکو بود.

۵. در طول تاریخ غیبت کبرا، علمای شیعه همواره حکومت‌ها را غاصبانه و نامشروع می‌دانستند؛ به همین دلیل به تناسب شرایط، گاهی علیه حکومت وقت قیام می‌نمودند؛ نظیر قیام آیت الله شهید حاج آقا نور الله اصفهانی علیه حکومت رضاخان و قیام امام خمینی علیه السلام علیه رژیم

ابتدا باید ویژگی‌ها و فرهنگ جامعه ایرانی را مورد بررسی قرار دهیم. برخی از این ویژگی‌ها عبارتند از:

۱. اکثریت مردم ایران شیعه بوده و فرهنگ حاکم بر این کشور، یک فرهنگ شیعی است.

۲. در سایه همین فرهنگ، مردم ایران از دیرباز تعامل گسست‌ناپذیری با رهبران مذهبی و علمای دینی خود داشته‌اند.

۳. به دلیل ویژگی‌های فرهنگ تشیع، آنچه که برای پیروان این فرهنگ (شیعیان) اهمیت بیشتری داشته و در راه آن حاضرند از همه چیز - حتی از جان خود - بگذرند، همانا ارزش‌های دینی و مذهبی است.

۴. شیعیان در عصر غیبت، فقهای جامع‌الشرایط را نواب عام حضرت ولی عصر - عجل الله تعالی فرجه - دانسته و احکام و فتاوی‌ایشان را حکم الله می‌دانند. به همین جهت، فتاوی‌ای فقها و علمای بزرگ از قداست و منزلت خاصی نزد شیعیان برخوردار است. نمونه روشن این مطلب، جریان تحریم تنباکو توسط میرزای شیرازی بزرگ‌ترین مرجع تقلید شیعیان در آن عصر می‌باشد، که در پی یک

و اصیل‌ترین تعالیم شیعه هستند که البته باید حساب انحرافات را که عده‌ای غرب‌زده وابسته، وارد جریان مشروطه کردند از مفاهیم اصیل آن جدا کرد.

۳. یکی از مشکلاتی که جریان روشن‌فکری همواره با آن دست به‌گریبان بوده، این است که زبان مشترکی بین آنان وجود نداشته است. مشکل دیگر این که اغلب اموری که برای آنان با ارزش بوده و اهمیت زیادی داشته، برای مردم اهمیت چندانی نداشته است.

نتیجه آن که، کتابی که توسط دکتر موسی نجفی و همکاران ایشان تألیف شده است به واقعیات جامعه شیعی ایران نزدیک‌تر است و کتابی که توسط آقای عمادالدین باقی و همکاران تألیف شده، به دلیل تحلیل‌ها و ترتیب و تنظیم‌های دور از واقعیت، اعتبار لازم را ندارد.

پهلوی و... گاهی هم به اصلاح دستگاه حاکمه همت می‌گماردند؛ نظیر نهضت مشروطه که در جهت کاهش ظلم و استیلائی دستگاه قاجار شکل گرفت و تلاش‌های آیت‌الله شهید مدرس در دوره رضاخان و... در برخی شرایط، تنها به ارشاد حکام وقت بسنده می‌کردند؛ نظیر سیره اغلب علمای دوره صفویه و گاهی نیز در اثر شدت استبداد و خشونت حکام وقت، به ناچار گوشه‌انزوا را اختیار می‌کردند.

با توجه به مقدماتی که گفته شد، داوری در مورد واقع‌نمایی هر یک از دو کتاب (ب) و (ج) سهل و آسان شده، به نکاتی اشاره می‌کنیم:

۱. روشن است که علمای شیعه با توجه به تعالیم دینی همواره، در مبارزه با ظلم و استبداد پیش‌گام بوده و نیازی به تحریک دیگران ندارند.

۲. اگر همه ارزش‌های نهضت مشروطه وارداتی می‌بود، بی‌شک مردم مسلمان ایران حاضر نبودند در راه آن از جان خود بگذرند. اصول اساسی مشروطه، نظیر عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی از روشن‌ترین